

Laudatio Dr. Amartya Kumar Sen pel Dr. Emèrit Bono Martínez

Excel·lentíssim i Magnífic Sr. Rector,
Il·lustríssim Sr. Director General,
Professors i alumnes d'aquesta Universitat,
Senyores i senyors:

El professor Sen naix el 3 de novembre de 1933 a Santiniketan, nom que en sànscrit significa 'morada de la pau', antiga ciutat que avui forma part de Bolpur, a l'estat de Bengala Occidental de la Unió Índia.

No seria just oblidar que precisament allí, a Santiniketan, va ser on el 1863, el gran savi Debendranath Tagore, filòsof i reformador social, va fundar un centre de meditació. Més tard, el seu fill, el famós poeta Rabindranath Tagore, el 1901, va formar un centre d'educació denominat La Veu Universal, que el 1921 es transformaria en la Universitat Internacional Visva-Bharati. Lloc de trobada de les cultures d'Orient i Occident.

La formació inicial del professor Sen

És en el Presidency College de Calcuta on inicia els seus estudis d'economia. Allí s'ensenyava molt bé l'economia de l'escola neoclàssica, *Principios* de Marshall i *Valor i Capital* de J. Hicks, però recorda el mateix Sen que fora de les aules sovint es conversava sobre política i societat.

El 1953 va a la Universitat de Cambridge, i al Trinity College tindrà com a professors Maurice Dobb i Piero Sraffa. El primer va ser particularment important per al professor Sen pel conegut interès que sentia per la política i l'economia, i perquè, en la seua opinió, era una de les persones més poc dogmàtiques que mai no ha conegut. Del professor Sraffa diu que era un dels professors més intel·ligents i originals i l'interès que va sentir per ell no va estar motivat per la seua obra sinó pels debats sobre la naturalesa de l'economia, la filosofia i la política. Diu el professor Sen que Sraffa parlava principalment sobre les

Agraïc als membres de la Unitat Docent de Política Econòmica, els doctors Joan Antoni Tomás Carpi, J. Maria Jordán Galduf, Fernando Toboso López, i els professors J. Maria Nàcher Escribà, Enrique Fatás Juberías i Juan R. Gallego Bono la seua ajuda en l'elaboració d'aquesta *Laudatio*.

persones, però va escriure, sobretot, de mercaderies. També va conèixer Dennis Robertsor i Joan Robinson, que inicialment va ser la directora de la seua tesi doctoral (posteriorment ho seria el professor indi Amiya Dasgupta, que ja li havia ensenyat economia a Calcuta durant 1951). Precisament la doctora Robinson, de la qual el professor Sen era un gran admirador, volia apartar-lo del que ella denominava «ethical rubbish» (valors socials, benestar, economia normativa) i va arribar a escriure-li una carta quan el professor elaborava el seu innovador llibre *Collective choice* on li deia que quan l'ucabara havia de tornar a l'economia seriosa.

Per sort per a l'economia normativa, el professor Sen no va fer cas en aquella ocasió a l'extraordinària economista Joan Robinson.

Qui és Amartya Kumar Sen? Vegem el seu currículum. Actualment és professor d'Economia i Filosofia a la Universitat de Harvard. Abans havia estat professor a diverses universitats: Oxford, London School of Economics, Delhi School of Economics, Cambridge, Jadavpur University de Calcuta; també ha estat *visiting professor* de la Universitat de Califòrnia a Berkeley, de la Universitat de Stanford, MIT, etc.

El professor Sen es Fellow of the British Academy; Fellow of the Econometric Society; Foreign Honorary Member of the American Academy of Arts and Sciences. És doctor *honoris causa* de vint universitats i instituts d'investigació de deu països. Ha rebut diversos premis, entre d'altres el Mahalanobis Prize, 1975; Senator Giovanni Agnelli International Prize in Ethics, 1990. En l'actualitat és president electe de l'American Economic Association...

També és assessor de la World Institute of The Development Economics Research de Helsingki i de diverses editorials especialitzades en economia i filosofia.

Ha publicat disset llibres i més de cent noranta articles en les revistes més prestigioses del món, tant d'economia com de filosofia.

L'obra del professor Sen, en els més de trenta anys d'investigació i estudi de la realitat, ha abordat les més diverses problemàtiques tant de l'economia com de la filosofia moral. Hi destaca la profunda preocupació social, que vertebrava la seua original visió dels processos socials i econòmics. No debades, com ell mateix assenyala, el seu interès per l'economia li ve arran de la situació econòmica i social del seu país d'origen, on la fam generalitzada a Bengala el 1943 (Sen tenia 9 anys) li va produir una

[...] impressió molt forta: les víctimes existien de repent, semblava d'enlloc, i morien en quantitat increïble [...]. Varg haver de tenir un gran interès pels problemes econòmics des del principi; realment no tenia cap altra opció [...]. La meua relació amb l'economia va tenir un component de passió social, a més d'una fascinació intel·lectual.

No és estrany, doncs, que Sen s'haja ocupat llargament del problema de la pobresa i la fam del Tercer Món, fent aportacions de gran rellevància que proporcionen l'entramat conceptual de què actualment en cap cas no podria prescindir una política seriosa del Sud i per al Sud, i renovant, al mateix temps, els conceptes i els indicadors del desenvolupament.

La preocupació de Sen per la llibertat constitueix el segon element clau de la seua obra, que el converteix en un dels pensadors liberals més reconeguts i interessants de les últimes dècades. El seu concepte de llibertat positiva ens sembla d'un interès extraordinari.

la Facultat de Ciències Econòmiques i per al seu Departament d'Economia Aplicada és una satisfacció, un honor, que el professor Sen haja acceptat el nomenament de doctor *honoris causa* de la Universitat de València.

Sintetitzar l'obra del professor Sen és massa difícil i complicat, tant per l'extensió com per la varietat temàtica que conté. Un grup de persones del Departament d'Economia Aplicada ens hem apropiat a aquesta obra amb certa sistematicitat i, si he de ser sincer, professor Sen, aquesta anàlisi més sistemàtica ha significat un fort revulsiu per al grup. Tractarem d'exposar alguns aspectes rellevants, al nostre parer, de la seua obra, i en deixarem altres per a l'àmplia introducció al llibre homenatge d'aquesta efemèride. Així, doncs, farem algunes consideracions breus sobre la concepció que el professor Sen té sobre la metodologia, l'elecció social, la justícia, el problema de la fam i el desenvolupament econòmic.

Sen i la Metodologia

Podem qualificar l'enfocament metodològic del professor Sen com més realista, més comprensiu i més plural que no l'enfocament d'anàlisi econòmica convencional o neoclàssica que sol predominar entre els economistes.

a) Un enfocament més realista perquè el supòsit o la concepció sobre la racionalitat i la motivació humanes habitualment utilitzat per A. Sen en les seues anàlisis explicatives i prescriptives representa una visió més realista de la complexa naturalesa humana que no la concepció estreta i reduccionista representada pel supòsit de la racionalitat de l'*homo-economicus*. Encara que Sen està interessat tant en l'elaboració de teories i anàlisis generals d'un gran nivell d'abstracció i simplificació com en l'elaboració d'anàlisis de casos i problemes concrets de països, períodes i situacions específiques, tant en un cas com en l'altre tracta de construir les seues anàlisis amb uns supòsits sobre la racionalitat i la motivació humanes que permeten la consideració d'altres motivacions distintes de «l'interès econòmic o material», com podia ser el cas de l'interès per les coses no materials, de l'interès pel benestar econòmic o no econòmic dels altres, de l'interès per aconseguir determinats objectius polítics o ideològics generals, o determinats objectius comuns del grup o la classe amb què hom s'identifica, etc. Per a Amartya Sen, les anàlisis elaborades sobre supòsits de racionalitat ampliats d'aquesta manera, com moltes de les que ell mateix ha elaborat, tot i que guanyaran capacitat explicativa i permetran l'elaboració de propostes i d'actuació pública més viables i eficaces, encara seran incapaces d'explicar adientment tota una altra sèrie de comportaments «econòmics» o polític-econòmics guiats pel que ell anomena la força motivadora del *commitment* ('obligació, compromís o sentit del deure') o *committed behavior*. Aquests últims comportaments no són fruit d'un càlcul deliberat dels beneficis i costos que cada possible acció tindria per a la persona que actua, sinó d'un comportament impulsat per normes morals o religioses, normes socials, consignes ideològiques o un sentit del deure que les persones tenen interioritzat i que els dicta el comportament, de manera que poden incórrer fins i tot en despeses econòmiques personals, esforços, sacrificis i riscos en què un *homo-economicus* no incorreria.

b) Un enfocament més comprensiu, perquè en les seues anàlisis inclou més variables i aspectes de la realitat que els habitualment considerats en les anàlisis convencionals. Així, no sols s'hi presta atenció als aspectes ètics del comportament humà ja esmentats, sinó també als aspectes legals i institucionals característics de la forma d'organització sociopolítica sota la qual tenen lloc els fenòmens «econòmics» que analitza, com també el que ell anomena altres aspectes socials i polítics rellevants. Juntament amb els aspectes relacionats amb la utilitat, la renda, la riquesa o el benestar material, presta atenció prioritària a altres elements de difícil quantificació com ara la llibertat, la dignitat, la justícia i les capacitats de la gent. I per això, tracta d'incloure en les seues anàlisis variables i aspectes quantificables no habituals en les anàlisis econòmiques convencionals com són els índexs d'alfabetització, els nivells de nutrició, els índexs de mortalitat, els nivells de participació en els moviments associatius o en la vida política, etc.

c) Un enfocament més plural, perquè per al professor Sen no hi ha una única metodologia adequada que pugui ser ni haja de ser decidida *a priori* i aplicada invariablement siga quin siga el fenomen estudiat. Els conceptes bàsics que s'hi han d'utilitzar, els supòsits simplificadors necessaris, les variables o els aspectes que s'hi han de considerar, els criteris de quantificació que s'hi han d'utilitzar, els supòsits sobre la racionalitat i la motivació dels agents participants, hauran de ser aquells que millor permeten la realització del treball d'investigació de què es tracte, és a dir, que millor permeten l'elaboració d'anàlisis descriptives, explicatives i predictives rellevants. D'aquí la seua visió interdisciplinària, com també la utilització de diversos tipus de llenguatges, que van des del lògic formal matemàtic fins al lògic analític de la filosofia.

Sen i l'elecció social

El teorema fonamental del benestar afirma que, en absència d'externalitats, tot equilibri competitiu és un òptim en el sentit de Pareto i, per a alguna distribució inicial de dotacions, tot estat social pareto-òptim és també un equilibri perfectament competitiu respecte d'algun conjunt de preus. Aquest teorema és «molt dèbil èticament», ja que aquesta optimitat no té en compte en cap moment les conseqüències distributives del procés, i impracticable, ja que la informació que es necessitaria per establir públicament les dotacions inicials no es pot aconseguir.

Examinem amb més precisió alguns elements clau:

a) El reduccionisme implícit en el criteri d'eficiència econòmica paretiana

Preocupat com està, el professor Sen, entre altres coses, pels problemes de desigualtat, marginació i pobresa, i atès el seu compromís ètic ja esmentat, és obvi que no es troba còmode amb les aportacions de l'economia del benestar fonamentades sobre el criteri d'eficiència paretiana. En particular, perquè aquest criteri és enormement reduccionista en deixar fora de consideració aspectes i variables que considera essencials per a un estudi adequat dels problemes del benestar social que permeta, a més, la instrumentació de solucions correctores de les desigualtats de benestar existents. Una situació pot ser eficient en el sentit de Pareto (és a dir, quan ja no és possible millorar la

«utilitat» d'algú sense empitjorar al mateix temps la d'algun altre, i per tant quan s'han esgotat tots els intercanvis «voluntaris» possibles) i podria estar caracteritzada per enormes desigualtats d'utilitat entre els participants. I això perquè aquesta definició d'eficiència no considera els aspectes relacionats amb la distribució inicial de drets, recursos i capacitats que en gran part és el resultat de les regles del joc o del marc institucional previ sota el qual tenen lloc les transaccions econòmiques. Per exemple, qual els veïns d'un barri perifèric no poden arribar a cap acord o transacció «voluntària» amb el propietari de la fàbrica que els redueix el benestar com a conseqüència de la contaminació, els sorolls, el pas constant de camions, etc., aquesta situació és, per als economistes neoclàssics del benestar, una situació que ha de valorar-se com a eficient en el sentit de Pareto, ja que semblen esgotats tots els acords «voluntaris» possibles. Òbviament, Amartya Sen, igual que molts altres economistes i no economistes, és conscient de la defensa implícita del *statu-quo* a què porta la utilització d'aquest criteri.

b) Individualisme ètic i economia del benestar

Després de les influents aportacions de Robbins, passà a considerar-se un dogma de fe entre el corrent principal d'economistes el supòsit que la utilitat individual no és comparable i que, a més, aquesta utilitat individual subjectiva constitueix l'únic criteri legítim sobre el qual és possible construir les aportacions teòriques d'una economia del benestar sòlida, és a dir, sobre el qual és possible elaborar exercicis d'avaluació econòmica i recomanació, els exercicis normatius-descriptius. Segons Sen, aquesta manera de procedir representa, òbviament, una alternativa entre les diverses possibles, però sols això. Hi ha plantejaments alternatius a aquest individualisme ètic basat en utilitats individuals no comparables, com és el cas de Rawls en la seua teoria de la justícia, entre altres, o, evidentment, el cas del mateix A. Sen en el marc del seu «enfocament de les capacitats i els drets». Tant Rawls com Sen tracten d'elaborar o definir un criteri d'avaluació i recomanació que permeta comparar les situacions individuals (i no sols en termes d'utilitat) i derivar propostes de reforma institucional o actuacions públiques adreçades a corregir les desigualtats així determinades.

c) El benestar paretà i les posicions liberals tradicionals

El professor Amartya Sen tracta també de revelar altres limitacions del criteri d'eficiència de Pareto sobre la base dels seus propis plantejaments. En aquells casos (que, d'altra banda, són habituals) d'elecció social en què les utilitats individuals són interdependents i es generen externalitats, és possible que l'aplicació del criteri de Pareto com a mecanisme d'elecció social pugui conduir a una alternativa diferent a la que s'hauria de recomanar des de posicions liberals tradicionals. Aquest és el cas de l'exemple aportat per A. Sen on un «beat» i un «lúdic maliciós» han de decidir col·lectivament sobre tres alternatives en relació amb qui pot llegir una revista pornogràfica (que la llegesca sols un, que la llegesca sols l'altre, o que no la llegesca cap dels dos). Des d'aquestes posicions liberals es podria recomanar que el «beat» no la llegesca perquè és l'opció inclosa en la seua primera preferència, però que el «lúdic maliciós» la llegesca ja que és el que ell més s'estima. En l'exemple, en canvi, l'aplicació del criteri d'eficiència paretiana porta a què l'alternativa de major nivell d'utilitat, en què ambdós estan d'acord, és que la llegesca sols

el «beat» (que és la segona preferència del «beat» o la primera del «lúdic maliciós», ja que el «beat» s'estima més sacrificar-se i llegir-la ell, perquè l'altre no caiga en pecat, mentre que el «lúdic maliciós» s'estima/ gaudeix més de veure el «beat» com passa el mal triàngol de llegir-la que llegint-la ell. L'opció que ningú la llegesca és la primera preferència del «beat» i la tercera preferència del «lúdic maliciós»). Per tant, fins i tot sense fer referència a la distribució inicial de drets i a la defensa del *status-quo* a què condueix aquest criteri es pot també discutir la desitjabilitat d'aquest criteri d'elecció social perquè no permet discriminar o comparar les preferències individuals en funció, per exemple, de la motivació benevolent o maliciosa que hi subjau, cosa que des de posicions liberals tradicionals sí que és possible comparar, i que és de fet el que es fa: s'atorga menor rang a la utilitat que s'obté per veure un altre sofrir que a la utilitat obtinguda de gaudir un mateix amb les seues coses.

Sen i la justícia

Quina variable s'ha de considerar per valorar la bondat d'una distribució: la renda o la riquesa absoluta? Amb quina unitat s'ha de mesurar? Hi ha alternatives a aquestes variables com un *distribuendum* ètic?

Sobre la qüestió de les variables que s'han d'utilitzar hi ha un debat fecund i profund en què Sen proporciona algunes de les seues aportacions més importants en el camp de la teoria de la justícia i de la filosofia política. Novament, s'ha donat diverses respostes a aquest grup de preguntes. Des de la utilitat a les cistelles d'ingressos de Foster, o de béns i recursos d'Archibald i Donaldson, o de Dworkin. Però han estat Rawls i el mateix Sen els qui han aportat les dues respostes que probablement més literatura han generat.

Rawls interpreta i instrumenta el seu principi de diferència en termes de «béns primaris», que per a ell serien les coses que es pressuposa que vol tot home racional, incloent-hi drets. Llibertats i oportunitats. Aquests béns primaris serien el *distribuendum* entorn del qual s'articularien les desigualtats admissibles per la teoria rawlsiana de la justícia com a equitat. Tanmateix, i el mateix Rawls ho ha reconegut, els béns primaris poden no ser vàlids completament per a jutjar el que Sen denomina avantatges de les persones, ateses les diferents capacitats dels individus per a convertir els béns primaris en benestar. I ací és on apareix l'aportació de Sen, que elabora una teoria de la justícia que tracta d'aprofundir en l'enfocament rawlsià, amb el qual coincideix en el seu distanciament del welfarisme utilitarista.

Sen aprofundeix en la concepció rawlsiana en el sentit que admet amb aquell que «la desigualtat entre rics no és principalment una qüestió d'utilitat, o de qui sent què, sinó de qui posseeix què». Però hi va més enllà, en el sentit que tracta d'evitar el parany del fetixisme dels mitjans o dels béns, per molt primaris que aquests siguin. Com també diu Sen, «la qüestió principal és que el nivell de vida és realment un assumpte de capacitats i funcionaments i no un assumpte directament d'opulència, béns o utilitats».

Sen parteix de la teoria del consumidor de Lancaster, en la qual es posa en dubte la rellevància dels béns en sí, en remarcar que pel que són realment importants és per les característiques que incorporen i que els fan desitjables. Per a Sen, bàsicament, el que importa és l'aprofitament que cada persona pot fer d'aquestes característiques que tenen

els béns, la qual cosa depèn de les seues capacitats per a explotar les funcionalitats que permeten explicar al seu torn aquestes característiques de cada bé, i està condicionat per l'entorn físic, social i polític. L'anàlisi del nivell de vida i el benestar, i de les possibles visions que des d'una perspectiva ètica es tinguen sobre el tema ha de passar, doncs, per l'anàlisi de les capacitats i de les funcionalitats.

Per a Rawls aquesta importància que Sen dona a les variacions entre les capacitats de les persones és absolutament rellevant, com també l'anàlisi de les llibertats en termes tant de benestar com d'agència. El que planteja, tammateix, és que s'ha de fer amb aquestes diferències. I, després d'una anàlisi detallada dels quatre tipus de diferències en capacitat que estableix, opina que cap d'aquestes, llevat de les discapacitats físiques i psíquiques sorgides a conseqüència d'algun tipus de malaltia (que, d'altra banda, la societat mateixa s'encarregaria de pal·liar) implica, sempre que es complequen els principis de justícia, amb els índexs de béns primaris, un augment de la desigualtat ni dona lloc a injustícies. En tot cas, la discussió és oberta i promet molt d'interès.

Sen i el problema de la fam

Una de les principals línies d'investigació del professor Sen s'ha centrat en el problema de la fam, un fenomen que ha marcat tremendament la història de la humanitat en el passat i que en el present continua aclaparant una part important de la població mundial. En efecte, encara que el món en el seu conjunt coneix en el present una prosperitat sense precedents, no han desaparegut les bosses de fam: milions d'éssers humans continuen morint com a conseqüència de fams intermitents o d'una malnutrició endèmica. El professor Sen es rebel·la davant d'aquest fet i tracta d'analitzar-ne rigorosament les característiques, les causes i els possibles remeis.

Parlar de fam, com debiem, és parlar de fams intermitents o de malnutrició crònica, de pobresa i de misèria. Aquests temes es troben presents en l'obra del professor Sen des del principi. Ara bé, és a partir de mitjan dels anys setanta quan el tema de la fam ocupa un lloc especial en la seua producció intel·lectual.

La concepció de Sen del problema de la fam deriva del seu «enfocament del dret», i contrasta notòriament amb la visió tradicional que posa l'èmfasi en la disponibilitat d'aliments per càpita. En efecte, segons Sen, l'anàlisi basada en aquesta variable, a l'igual que en el PNB per càpita, pot induir-nos a error en la comprensió del problema de la fam i de la privació en general. Perquè la quantitat global d'aliments no la comparteix mai equitativament tota la població. A més a més, l'emmagatzematge privat o comercial de productes alimentaris fa que aquests isquen al mercat o es retiren en resposta als incentius monetaris o quan s'espera que hi haja canvis en els preus.

Així, pot haver-hi fam encara que hi haja un elevat valor de la quantitat global d'aliments per càpita, i es poden produir fams quan les estadístiques no mostren cap disminució d'existències o en mostren poca. De fet, algunes fams han arribat a donar-se en temps de màxima disponibilitat d'aliments, com va passar, per exemple, a Bangladesh el 1974, en veure's severament afectats determinats sectors de la població per la pèrdua d'ocupació i per una brusca pujada dels preus de l'arròs. Unes altres fams han estat provocades per la sortida d'aliments des de les àrees pobres a les regions veïnes on la gent

podia pagar més diners pel menjar, com va passar a Wollo, Etiòpia, el 1973. D'altra banda, davant una gran caiguda de la disponibilitat de menjar en un país, aquesta es pot importar. Però, encara que aquesta possibilitat fóra molt limitada, un repartiment més equitatiu dels aliments existents podria evitar qualsevol de les fams que ha hagut al llarg de la història.

Per al professor Sen, una adequada comprensió del problema de la fam requereix examinar els canals d'adquisició i distribució dels aliments, i estudiar com i en raó de què tenen accés a aquests els diferents sectors de la població. L'enfocament dels drets suggereix concentrar-se en la capacitat d'adquisició de menjar per part dels individus o les famílies, en lloc de fer-ho únicament en la producció o la disponibilitat global d'aliments. Les fams són conseqüència de la pèrdua de la capacitat per adquirir aliments per part d'un grup de la població, i evitar la fam és, així, fonamentalment, una qüestió de «protecció de drets», és a dir, de restaurar la pèrdua de capacitat adquisitiva dels grups vulnerables al problema.

Les causes que poden provocar una pèrdua en la capacitat d'adquirir aliments per part d'un determinat sector de la població són diverses: una sequera greu, una gran riuada, una pesta o una malaltia molt estesa, una caiguda dràstica de l'ocupació o dels salaris reals, un encariment notable dels aliments, etc. Les causes de la fam o de les fams poden ser distintes en cada cas, però tenen una característica en comú segons el professor Sen: les víctimes sofreixen normalment menys de la minva de la disponibilitat d'aliments del país en el seu conjunt, que de la minva de la seua capacitat personal per adquirir-los al mercat o per altres mecanismes.

A curt termini, com diem, evitar les fams és qüestió de restaurar la capacitat adquisitiva dels grups més vulnerables al problema. Per exemple, mitjançant programes públics d'ocupació. Aquests projectes, segons el professor Sen, no implicarien una càrrega financera molt gran per a l'erari públic d'una nació pobre. Les víctimes de fam normalment suposen menys del 5% de la població d'un país, i rarament superen el 10%. Regenerar els ingressos perduts per aquest grup de població no requereix més d'un 2% o un 3% de la renda nacional o del consum alimentari nacional. Això s'ho pot permetre fins i tot el país més pobre. Per al professor Sen, és una qüestió d'incentius polítics. En aquest sentit, subratlla que la democràcia té una funció capital per evitar fams i millorar les polítiques econòmiques i socials. La democràcia, en efecte, escampa el càstig de les fams als grups dirigents i als líders polítics. Una premsa lliure i una oposició política constitueixen, per tant, el millor sistema d'alarma per a un país amenaçat de fam.

Són múltiples els exemples que el professor Sen aporta per fonamentar el seu punt de vista. Així, els greus problemes en la producció d'aliments que es van produir a l'Índia el 1968, 1973, 1979 i 1987 van ser immediatament contrarestats per uns programes d'ocupació pública que van actuar com un sistema de seguretat social i van garantir uns ingressos mínims a les víctimes potencials de la fam. Segons Sen, el sistema polític democràtic ha eliminat a l'Índia les fams, tot i que encara no ho ha fet a bastament per eradicar-hi la malnutrició crònica. En l'altre extrem, apunta l'experiència de l'Àfrica subsahariana, la qual ha estat plena de fams persistents des de principis dels anys setanta. Hi ha factors que expliquen la tendència a patir fam d'aquesta regió: des de causes ecològiques de caràcter climàtic (que fan les collites més incertes) als efectes de les constants guerres (que destrueixen el capital, desanimen la inversió i trenquen la capacitat de producció i de generar ocupació). Però, en opinió de Sen, la naturalesa típicament autoritària de molts dels sistemes polítics té també alguna cosa a veure amb la freqüència de les fams en l'Àfrica subsahariana.

Ara bé, d'acord amb Sen, a mitjà i curt termini la prevenció de la fam implica al mateix temps un camp més ampli d'actuacions públiques. Entre d'altres, aquelles adreçades a aconseguir una extensió dels cultius i una diversificació econòmica del món rural, a protegir el medi ambient, a posar fi als conflictes armats, a desenvolupar els sistemes de seguretat social i, en fi, a promoure un creixement econòmic participatiu.

Sen i el desenvolupament econòmic

La contribució de Sen al debat sobre el sentit i l'abast del desenvolupament econòmic és especialment rellevant. Una part important de la seua contribució a l'economia del benestar i l'elecció social, la distribució, l'ètica i el comportament, com també l'anàlisi de les institucions i la pobresa troben un punt de confluència i culminació en la seua concepció del desenvolupament econòmic. Cosa que no és estranya ja que com el mateix Sen fa notar (1988: 11): «la millora de les condicions de vida ha de ser, sens dubte, un objectiu essencial – si no l'essencial– de tot el discurs econòmic, i aquesta millora és una part integral del concepte de desenvolupament».

Com entén Sen el desenvolupament econòmic? En primera instància, i en contrast amb la concepció tradicional, tributària de la teoria del creixement, Sen entén el procés de desenvolupament com aquell que «incrementa les capacitats de la gent» (Sen 1984a: 497 i 1984b). Les capacitats de funcionar defineixen el que «una persona pot o no pot fer, o pot o no pot ser» (Sen, 1984a: 316). El fet de considerar les capacitats l'indicador del desenvolupament econòmic, suposa introduir en la definició d'aquests tres categories de gran transcendència teòrica, política i ètica: l'estàndard de vida, els drets i la llibertat positiva. Al mateix temps, implica situar el concepte de creixement en la seua autèntica dimensió: la de ser un mitjà per al desenvolupament econòmic, no un fi en ell mateix.

Atès que la capacitat és un tret de la persona en relació a les mercaderies, la definició de desenvolupament de Sen qüestiona el grau de representativitat tant de la quantitat de béns produïts com de la utilitat obtinguda pel seu consum o ús. El producte nacional brut i l'oferta de béns no ens diuen molt sobre la longevitat de la gent, la seua capacitat de resistir la mortalitat o d'escapar de la fam i la necessitat, la bona alimentació, la capacitat de llegir, escriure i comunicar-se, de portar una vida sana, tenir seguretat, etc. Això no sols posa en el centre de la qüestió el problema de la distribució, la pobresa o la marginació, sinó també l'estructura de l'oferta (els béns privats i col·lectius, la disponibilitat d'aquests i les complementarietats), i el marc institucional i polític que regula la producció i la distribució. No menys rellevant és el fet que el que importa no sols és la quantitat de béns a disposició de les persones i les famílies, sinó les característiques d'aquelles, les condicions sanitàries, educatives i culturals en què viuen (i que contribueixen a conformar-ne les capacitats) i les regles que defineixen el desenvolupament intrafamiliar de les capacitats. És lògic, doncs, inferir que el concepte de desenvolupament de Sen supera l'estret març de l'indicador del nivell de vida, punt de referència valoratiu de l'ètica del desenvolupament, i en fa de la qualitat de vida un component central.

El que relaciona les capacitats amb l'estructura socioeconòmica són els «drets»: són els «drets» els que permeten a les persones adquirir capacitats. Conseqüentment, atesa la relació funcional existent entre «drets» i capacitats, és possible caracteritzar el

desenvolupament econòmic en termes d'expansió de «drets». Ben entès que el terme «drets» és, en opinió nostra, un sentit polivalent. Depèn, d'una banda, de la productivitat (capacitat d'ús dels recursos) aconseguida per un col·lectiu, i es refereix, d'altra banda, a la distribució dels drets sobre el producte social. Encara que la relació entre la distribució dels drets sobre el producte i els factors, com també el seu grau d'especificació, i la productivitat social, és d'especial rellevància en l'explicació del desenvolupament econòmic (com mostren Smith i Marx, i reivindica el pensament institucionalista i, en especial, North). Sen (1977, 1982 i 1984a) concentra la seua reflexió en la incidència de la distribució dels «drets» sobre la fam, la pobresa i el desenvolupament de les capacitats.

En posar l'èmfasi en les capacitats de les persones com a indicador bàsic del desenvolupament econòmic, Sen està posant l'èmfasi en la llibertat de poder elegir una funció bàsica en ella mateixa. No hi ha prou amb tenir satisfetes unes determinades necessitats, és fonamental la gamma d'opcions a l'abast de l'individu i la llibertat de poder optar (Sen, 1988: 17). La idea de llibertat substantiva i positiva esdevé central en la seua concepció del desenvolupament. Però aquesta funció de llibertat de poder elegir no és, **satènem**, independent (a l'igual que estar ben alimentat) d'altres funcions bàsiques (salut, educació, seguretat, autoestima i desalienació). Així, la idea de desenvolupament econòmic que defensa Sen aniria en la direcció marcadament pels valors que segons Agnes Heller formaven la idea marxista de progrés.

L'èmfasi posat en la qualitat de vida, els drets i la llibertat positiva de poder elegir obliguen a estudiar el desenvolupament econòmic i, en especial, les relacions polítiques i institucionals que defineixen i regulen la capacitat de la gent d'accedir als béns, els serveis i les condicions de vida que permeten desenvolupar plenament les seues capacitats. Per consegüent, Sen ens remet a un enfocament interdisciplinari.

Al marge del paper que el mercat puga jugar en el desenvolupament de la capacitat productiva dels pobles, de l'argumentació de Sen es dedueix, al nostre parer, que a l'estat i a l'acció col·lectiva correspon una part fonamental de la responsabilitat de desenvolupar les capacitats de la gent. Per tant, el procés polític i la «veu» (en la terminologia de Hirschman, 1977) són variables estratègiques en la seua definició, cosa que confereix una dimensió eminentment política al procés de desenvolupament econòmic. Consegüentment, els problemes de l'endarreriment i la fam no poden entendre's, segons Sen, sols com a resultat de les deficiències en les estructures econòmiques, sinó també de les polítiques (Sen, 1993), en una línia molt similar a la de Myrdal (1970).

La concepció del desenvolupament econòmic proposada per Sen no deixa de plantejar problemes. Problemes que no són tant de lògica interna com d'aprehensió conceptual de la complexa realitat que afronta. El problema principal és el de l'avaluació dels processos de canvi econòmic: «quan podem catalogar un procés real de canvi econòmic de desenvolupament i quan no?» Com podem comparar processos estructuralment diferents? Quan l'indicador de desenvolupament era el nivell de renda, aquests problemes no es donaven. Quan l'indicador és el desenvolupament de les capacitats de la gent la cosa canvia, atès el paper que tenen els valors en la caracterització de les capacitats rellevants i la seua prelación. En aquest cas, com observa Sen (1988: 20), «el que és o no és considerat com a "desenvolupament" depèn indiscutiblement de la noció de quines coses mereixen promoure's». Els dos problemes principals que subjauen a aquesta qüestió, segons el nostre autor, són: 1) les funcions de valoració defensades per la gent tendeixen a diferir, i 2) el

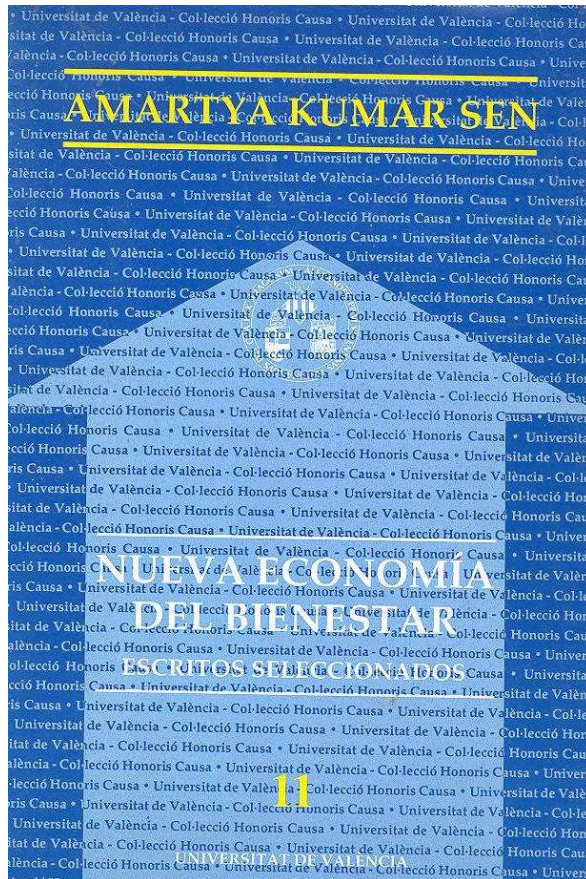

canvi estructural que comporta el desenvolupament tendeix a alterar les valoracions de la gent afectada per aquest. Si el problema teòric és considerable, el polític no ho és menys. No és estrany, doncs, que Sen considere el debat sobre els valor, tant a nivell teòric com pràctic, una peça fonamental del discurs sobre el desenvolupament i, per això, no cap esperar una «solució definitiva del concepte de desenvolupament econòmic».

Per concloure, quan el professor Sen qualifica els economistes segons la serietat amb què es prenen les qüestions ètiques, en fa una llista en la qual inclou Adam Smith, John Mill, Karl Marx, Francis Edgworth... a la qual nosaltres afegiríem el professor Amartya Kumar Sen, ja que el seu ensenyament i la seua obra constitueixen un magisteri fonamental per a la renovació del pensament, no sols econòmic, sinó també social, polític i filosòfic modern.

He dit.

EMÈRIU BORO
Universitat de València

La “laudatio2 del Dr. Sen pronunciada pel Dr. Emèrit Bono ha estat publicada en el llibre “Nueva Economía del Bienestar. Escritos seleccionados”, editat per la Universitat de València.